

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 902, 903'13(282.247.31)''636''

Корінний В.І., Ленчук Д.М.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Етнічна територія трипільської спільноти Буго-Дністерського межиріччя

Висвітлено результати дослідження походження трипільського населення в межах Буго-Дністерського межиріччя. Трипільська культура проіснувала на досліджуваній території впродовж кінця VI – початку III тис. до н. е. Вона виникла на основі неолітичних племен Дніпро-Прутського межиріччя, утворивши протоцивілізаційну спільноту Кукутень-Трипілля. Особливо важливу роль ці племена зіграли при освоєнні території Буго-Дністерського межиріччя. Свідченням цьому є наявність тут більше 600 різновікових трипільських поселень, матеріальні рештки яких у вигляді багатого керамічного комплексу відображають і зв'язки із сусідніми інокультурними спільнотами. При колонізаційних процесах прийшло населення мало із собою і якусь частину керамічних виробів, наприклад, посуду. Осівши на новому місці спільнота продовжувала виготовляти такий же керамічний посуд, але з місцевих композитних матеріалів, які мали дещо інші петрографічні характеристики. Їх аналіз дозволяє запропонувати ще один підхід до міграційних процесів в межах трипільської археологічної культури.

Ключові слова: розселення, Кукутень-Трипілля, матеріальна культура, Буго-Дністерське межиріччя.

Korinnyi V.I., Lenchuk D.M. Ethnic territory of Trypillia community of country between Buh and Dnister. The results of research of origin of Trypillia population are reflected within the limits of Buh and Dnister of country between. A Trypillia culture lasted on the prospected territory during the end of VI – beginning of III of thousand BC. It arose up on the basis of neolithic tribes of Buh and Dnister of country between, forming the protocivilization association of Kukuten-Trypillia. An especially important role these tribes played at mastering of territory of Buh and Dnister of country between. By a certificate there is a presence it here more than 600 of different age Trypillia settlements material bits and pieces of that as a rich ceramic complex represent and copulas with nearby other culture associations. At colonization processes a coming population had with itself some part of brickwares, for example, of tableware. Settling on a new place an association continued to make the same ceramic tableware, but from local composite materials that had a few another petrographic descriptions. Their analysis allows to offer another going near migratory.

Key words: resettlement, Kukuten-Trypillia, material culture, country between Buh and Dnister.

Наявність проблеми. Слово «етнос» перекладається з давньогрецької як «група», «плем'я», «народ». Прихильники визначення етносу як соціального організму вважають, що ознаками етносу можуть бути: мова, територія, побут, певна форма соціально-територіальної організації, загальне походження, економічні зв'язки, релігія, але для етнічних спільнот перераховане не є обов'язковим.

Серед культур та народів етнографи виокремлюють певні спільноти, що називаються історико-етнографічними або історико-культурними областями. У цих частинах між населенням під впливом тривалих зв'язків, спільного соціально-економічного розвитку складаються подібні, так звані, етнографічні особливості. Вони виражаються насамперед в культурі – житлах, їжі, хатньому начинні, одязі і явищами духовної культури – звичаями, обрядами та віруваннями. До історико-культурних областей належать народи, розселені на суміжних територіях, але реально пов'язані між собою, хоча деякими важливими аспектами відрізняються один від одного соціально-економічним розвитком, мовою або расовою приналежністю. Таким чином

можна запропонувати поєднання моделі етнографічних спільнот з археологічними угрупованнями, а культуру Кукутень-Трипілля розглядати як етнічну спільність, великої етногенетичної провінції Балкано-Карпато-Дунайського регіону [2, с. 348-349].

Мета статті: провести аналіз попередніх досліджень розселення Кукутень-Трипільської археологічної культури та виділити особливості заселення Буго-Дністерського межиріччя.

Аналіз попередніх досліджень. С. М. Бібіков у праці «Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы» обґрунтував гіпотезу, згідно якої трипільський етномасив у Дніпро-Дністерському межиріччі виник із прийшлих землеробо-скотарських та місцевих мисливських племен. На це вказує перш за все археологічний матеріал зафіксований у Луці-Врублевецькій. Серед його особливостей спостерігаються неолітичні традиції обробки мінеральної сировини [1, с. 279-281].

Іншу гіпотезу щодо встановлення трипільського етномасиву запропонував В.М. Даниленко у статті «Неолит Побужья и вопрос о сложении трипольской культуры». Він вважав, що зародження власне східного ареалу трипільської культури відбулося на середньому періоді в районі Середнього Побужжя, коли неолітичні племена остаточно асимілювалися із трипільськими. При цьому неолітичний геном у формуванні досліджуваної культури відіграв головну роль. Але вже в кінці середнього на початку пізнього періодів центр переноситься до Дністра, що пов'язано із встановленням контактів із більш високорозвиненими культурами у виготовленні кераміки та розвитком мідної металургії [4, с. 8].

Досить плідними виявилися дослідження напрямів розселення трипільських племен, проведені К.К. Черниш: «Место поселений борисовского типа в периодизации трипольской культуры» [9]; «Основные направление путей расселения племен культуры Кукутени-Триполье в ранний период» [10]. У фундаментальній праці «Энеолит Правобережной Украины и Молдавии» дослідниця узагальнила відомості про особливості розселення трипільських племен на всіх періодах їх розвитку та особливості їх матеріальної культури [11].

У монографії «Ранний этап трипольской культуры на территории Украины» В.Г. Збеневич висунув нову гіпотезу, у якій допускається належність певних елементів трипільської матеріальної культури, що мають схожість із місцевими неолітичними культурами Буго-Дністерського межиріччя, землеробам Балкан, Подунав'я та Карпатського регіону [7, с. 174].

У монографіях І.І. Зайця «Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге» та С.О. Гусева «Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV-III тис. до н. е.» значно доповнюється та узагальнюється інформація щодо розвитку та розселення трипільських поселень на етапах VI-VII, VII, VII-VIII [6, с. 166-167; 3, с. 233-239]. Згодом дослідники Н.Б. Бурдо та М.Ю. Відейко у монографії «Трипільська культура. Спогади про золотий вік» опублікували поки що одну з останніх узагальнюючих праць, у якій міститься інформація щодо розселення трипільських племен [2, с. 346-356].

Результати дослідження. На думку Б.С. Жураковського розселення трипільців на Поділлі відбувалося вздовж долин річок, що були певними дороговказами, по яких і рухались громади. При потребі вони могли зупинитися на березі однієї з річок і тим самим завершити переселення. Якщо місцевість була зайнята, то вони продовжували рухатися далі [5, с. 6].

Вперше трипільці з'являються в Карпато-Подністер'ї в VI тис. до н. е.

Характерними рисами трипільсько-прекукутенської етнічної спільності є кераміка із заглибленою орнаментациєю. Вже у другій половині V тис. до н. е. у Прикарпатській Молдові формується новий етногенетичний трипільсько-кукутенський район, на утворення якого впливали сусідні культури із заходу та півдня. Його головною ознакою є мальований посуд. Від Карпат до Пруту почали розселятися кукутенські громади, що, можливо, утворені лише двома племенами [2, с. 348-349, 351].

На рубежі V-IV тис. до н. е. культура Прекукутен, увібрала елементи культур Боян, лінійно-стрічкової кераміки та Хаманджия і проіснувала впродовж усього IV тис. до н. е. Названі культури формувалися на території Південно-Східної Трансільванії та Східного Прикарпаття. Саме тут зосереджувалися пам'ятки Прекукутені I, що мали основні компоненти культури. На думку К.К. Черниш, в період Прекукутені II майже всі спільноти пішли із Трансільванії для освоєння нових земель в районі міжріччя Серета і Дністра. Розташування пам'яток свідчить про, те, що збільшення кількості населення змусувало його пересуватися на значні відстані та вести екстенсивне землеробство і тваринництво. У зв'язку з ним необхідно було періодично змінювати земельні ділянки. Розселення спільнот і поклало початок утворенню локальних особливостей культури Трипілья-Кукутен [11, с. 190].

На початку раннього етапу трипільці розширюють етнічну територію на схід (рис. 1). На фазі поселень Ларга-Жижиця, Флорешти, Бернашівка вони переходять Прут

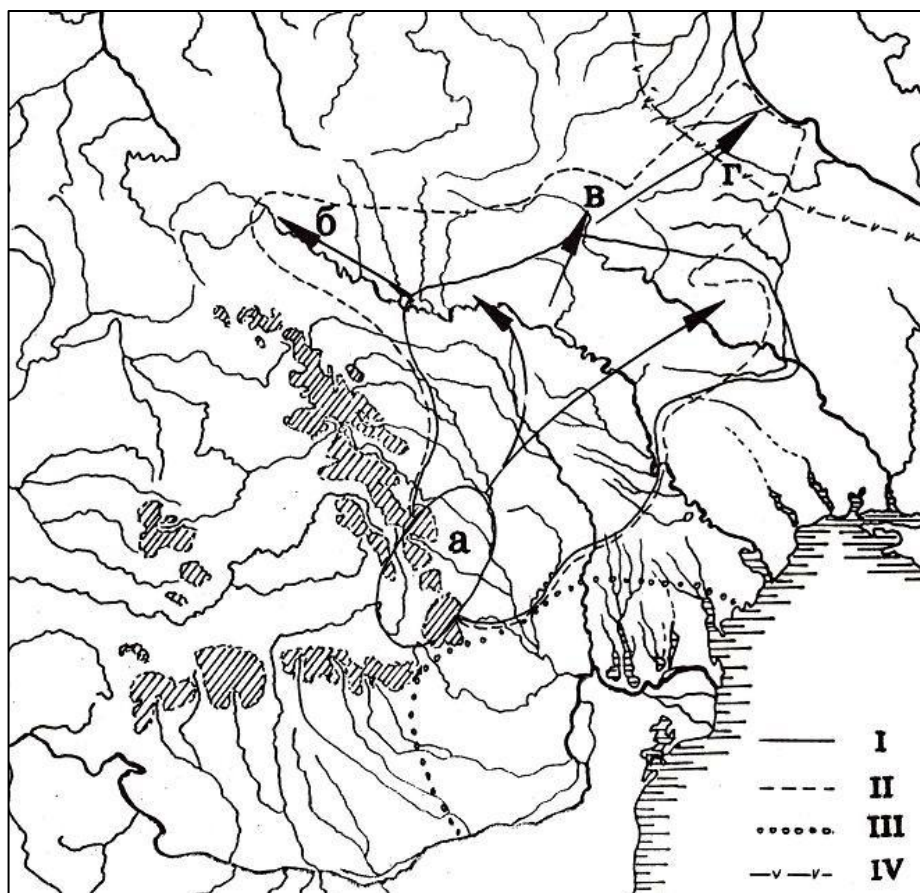

Рис. 1. Трипілья-Кукутен раннього – початку середнього етапів. За [8]

I – Ранній етап: а – район утворення культури; II – початок середнього етапу: б – верхньодністерська культура, в – середньобузька група, г – східний ареал культури. III – культура Болгар-Алден. IV – Дніпро-Донецька культура.

і виходять до Середнього Дністра, а згодом на Південний Буг та в Буго-Дніпровське межиріччя. Відірвавшись від основного масиву населення та втративши безпосередні зв'язки з ним, вони змогли зберегти традицію виготовлення заглибленого посуду [8, с. 35]. У цей період спостерігаються зв'язки Кукутень-Трипілля із спільнотами Гумельниця, Петрешти, Середній Стог II та культурою білої кераміки з розписом групи Злота. В процесі переміщення трипільців за Дністер відбувається вдосконалення металообробки, високого рівня набуває гончарство та обробка кременю [11, с. 212]. На цьому етапі розвитку завершується процес формування більш-менш єдиного ранньотрипільського етномасиву між Дністром і Дніпром. Таким чином, носії трипільської культури завершують асиміляцію місцевих неолітичних племен, що у подальшому посприяли зародженню певних локально-територіальних відмінностей. Вони стали передумовою появи пам'яток борисівського типу (Шкуринці, Степанівка, Іваньки I, Плисків-Чернявка) [9, с. 234, 236].

Археологічною ознакою переходу від раннього до середнього етапу є поява в керамічному комплексі посуду з розписом. Технологія приживалася серед племен поступово, але переважала лише у племен Попруття і Подністер'я. Племена, що жили між Південним Бугом та Дніпром (так званої першої хвилі розселення) не сприймали це нововведення і продовжували ранньотрипільські традиції. Таке розмежування спонукало виділяти два культурні ареали в культурі Трипілля-Кукутень – західний і східний. Але з новими хвилями розселення традиція розписного посуду все ж таки розповсюдилася майже по всьому трипільсько-кукутенському ареалі [8, с. 36].

Під час середнього періоду розвитку трипільської культури, що тривав з другої половини V тис. до н. е. до перших століть IV тис. до н. е., під іноетнічним впливом, простежується створення окремих етнічних спільностей трипільської цивілізації, представлені археологічними локально-хронологічними угрупованнями. Етнографічний Трипільсько-Кукутенський район вже складався з кількох етнічних спільностей. Від Трипілля VI до Трипілля CI утворюється такі етнічні спільності: *верхньодністерська* (представлена пам'ятками типу Незвисько II, заліщицька, шипенецька, локально-хронологічні групи та пам'ятки кошилівського типу); *середньодністерська* (належать пам'ятки солонченської і петренської групи та раковецького типу); *буго-дністерська* утворена в результаті поєднання традицій середньодністерської та верхньодністерської спільноти та місцевого населення Тису на етапі VI-VII (входять пам'ятки типу Кліщів, Немирівка, Ворошилівка, чечельницької локально-хронологічної групи); *буго-дніпровська* утворена на основі пам'яток етапу VII Раковець і Миропілля, що належать до трипільсько-кукутенського та трипільсько-прекукутенського етнографічного районів (увійшли пам'ятки володимирівської, небелівської, томашівської та канівської локально-хронологічних груп Трипілля VII-CI) [1, с. 353].

Наступна хвиля розселення племен у Дністерсько-Бузькому межиріччі припадає на період VI-VII. Внаслідок цього відбувається злиття місцевого східного ареалу трипільського населення із міграційними потоками західного, що рухалися північним (заліщицькі общини) та південним (солонченські племена) шляхами. Внаслідок їх об'єднання із борисівською групою пам'яток у Середньому Побужжі утворилися пам'ятки типу Кліщів, яких у цьому регіоні незначна кількість. На думку С.О. Гусева такі групи, що увібрали в себе деякі елементи традицій місцевого населення, є розвідниками-посередниками між заходом та сходом Трипільсько-Кукутенської спільноти.

Згодом відбувається проникнення найбільш масової третьої хвилі у

Середнє Побужжя в період ВІІ (рис. 2). Ці переселенці, на відміну від двох попередніх хвиль, прийшли не з Середнього Дністра, а з Верхнього Подністер'я. Таким чином, вони принесли на нову територію не лише монохромну розписну кераміку, а й спричинили переорієнтацію видобутку крем'янистої сировини із родовищ Дністра на Волинь [3, с. 239].

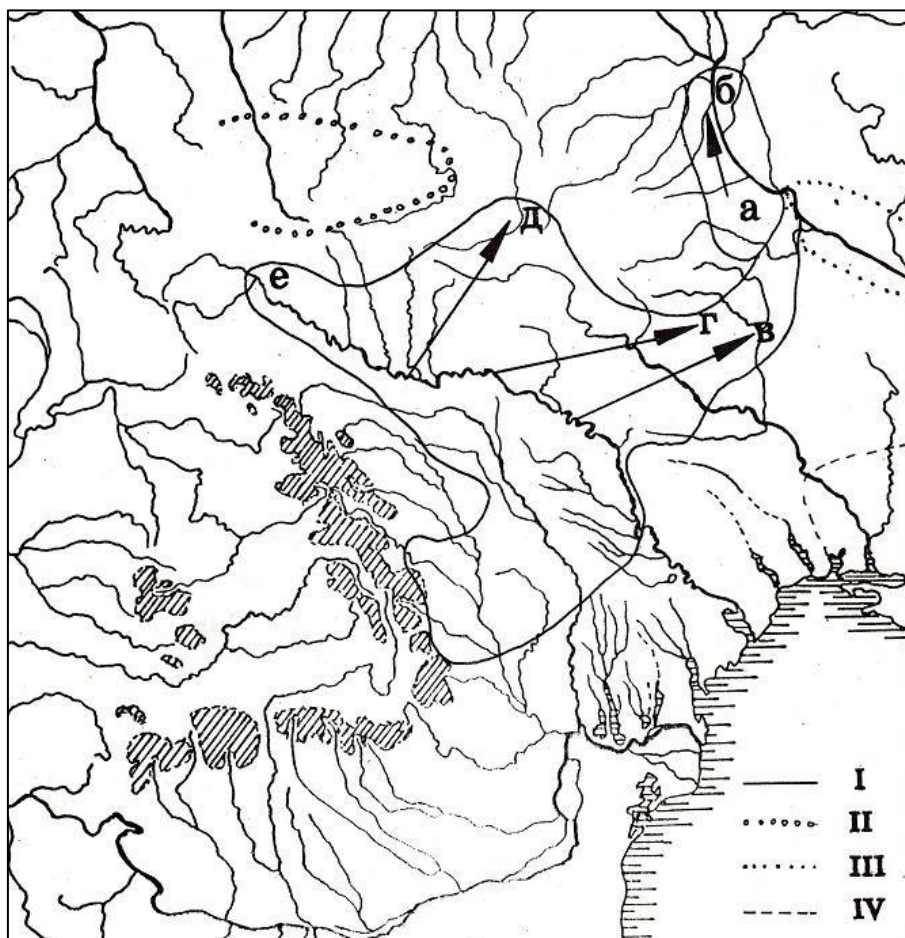

Рис. 2. Трипільля-Кукутень кінця середнього – початку пізнього етапів. За [8]

I – Трипільля-Кукутень: *a* – коломийщинська група, *б* – чапайсько-лукашівська, *в* – томасівська, *г* – косенівська, *д* – середньобузька, *е* – верхньодністерська. II – Лендзьельська культура. III – Середньостогівська культура. IV – Нижньомихайлівська культура.

На початку пізнього (СІ) етапу майже весь Український лісостеп був освоєний окремими племенами трипільської культури та іноетнічним населенням. Оселившись у Буго-Дніпровському межиріччі, племена томашівської групи витісняли трипільське населення східного ареалу, але через кілька століть нова хвиля трипільців із Подністер'я зайняла ці території [8, с. 38-43]. Хоча на цьому етапі розвитку значні імпульси із заходу тривають, але вони починають чергуватися із зворотним впливом прийшлого західного населення. На думку С.М. Рижова, це спричинило появу пам'яток типу Чечельник – Білий Камінь на Південному Бузі та Стіна IV в межах Подністер'я [11, с. 239].

На завершальному етапі розвитку Трипільсько-Кукутенська спільнота вже не мала своїх чітких рис. Вона була неспроможна перейняти ініціативу та домінувати у

регіоні щоб розчинити у своїй масі інокультурні племена (рис. 3). В наслідок цього вона остаточно втратила свої унікальні регіональні особливості. Деякі дослідники навіть виділяють серед варіантів Трипілля СІ окремі культури [8, с. 38-43].

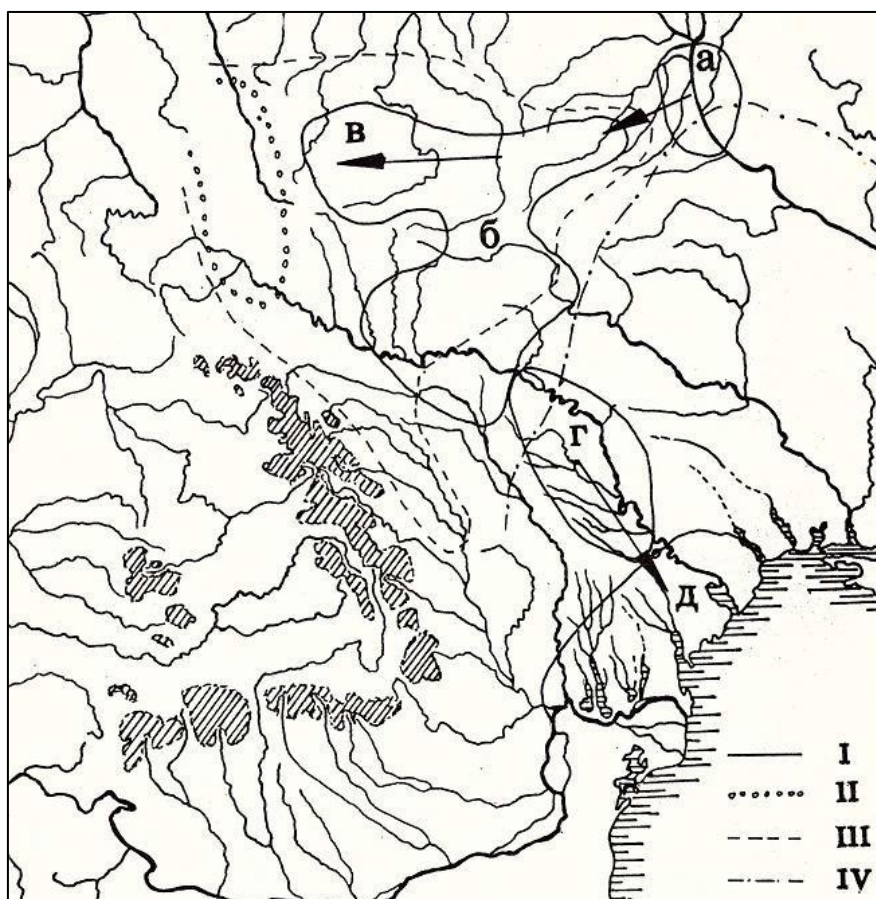

Рис. 3. Трипілля-Кукутень кінця пізнього етапу. За [8]

I – Трипілля-Кукутень: а – софіївська група, б – городсько-касперівська, в – західноволинська, г – вихватинська, д – усятівська. II – Культура лійчастого посуду. III – східна границя культури кулястих амфор. IV – західна границя ямної культури.

З погляду етнічних процесів локально-хронологічні угруповання культури Трипілля-Кукутень не належать до єдиного етносу. Однак через значну кількість етнічних спільностей є близькими до етносу. Єдине, що їх об'єднує як цілісну систему – релігія. Отже, сакральна сфера поєднала певний конгломерат культур та народів у феномен, що називається культурою Трипілля-Кукутень [2, с. 356].

Висновки. На початку раннього періоду трипільська спільнота була єдиним цілим, про що свідчать артефакти духовної та матеріальної культури. В результаті розселення на величезній території між Дністром і Дніпром трипільці почали втрачати свої зв'язки із західною частиною культури на території Румунії та Молдови. В результаті цього Середнє Побужжя стало центром східного ареалу трипільської культури, але вже в пізньому періоді, внаслідок поглибленого контакту племен із перейняттям нових технологій, із західного ареалу центр поступово зміщується ближче до Дністра.

Аналіз керамічного комплексу дозволяє простежити спільність між локально-хронологічними групами. Але хронологічні зв'язки між ними встановити досить

проблематично за допомогою радіовуглецевого датування через можливі похибки. Для вирішення цього питання варто взяти до уваги петрографічний аналіз домішок у глиняній масі посуду та можливих родовищ їх добування для подальших порівнянь.

1. Биби́ков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы / С.Н. Биби́ков // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – Вып. 38. – 460 с.
 2. Бурдо Н.Б. Трипільська культура. Спогади про золотий вік / Н.Б. Бурдо, М.Ю. Відейко. – Харків: Фоліо, 2008. – 415 с.
 3. Гусев С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV-III тис. до н. е. / С.О. Гусев. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 1995. – 304 с.
 4. Даниленко В.М. Неолит Побужья и вопрос о сложении трипольской культуры / В.М. Даниленко // Краткие сообщения института археологии АН УССР. – К., 1960. – Вып. 9. – С. 3-9.
 5. Жураковский Б.С. Господарство і зв'язки трипільських племен Поділля : навч. посіб. / Б. Жураковский. – Раменське: ПОЛІ-ГРАФ, 2002. – 115 с.
 6. Заец И.И. Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге: монография / И.И. Заец, С.Н. Рыжов. – К., 1992. – 177 с.
 7. Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины / В.Г. Збеневич. – К. : Наукова думка, 1989. – 224 с.
 8. Круц В.О. Етапи і напрямки розселення племен трипільської культури / В.О. Круц // Подільська старовина: Зб. наук. пр. / Відп. ред. В.А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 35-44.
 9. Черныш Е.К. Место поселений борисовского типа в периодизации трипольской культуры / Е.К. Черныш // Краткие сообщения института археологии АН УССР. – К., 1975. – Вып. 142. – С. 3-10.
 10. Черныш Е.К. Основные направления путей расселения племен культуры Кукутени-Триполье в ранний период / Е.К. Черныш // Восточная Европа в эпоху камня и бронзы. – М. : Наука, 1976. – С. 90-102.
 11. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии / Е.К. Черныш // Археология СССР. – Энеолит СССР. – М. : Наука, 1982. – С. 165-320.
1. Bybykov S.N. Rannetrypol'skoe poselenie Luka-Vrublevetskaya na Dnestre. K ystoryy rannykh zemledel'chesko-skotovodcheskykh plemen na yuho-vostoke Evropy / S.N. Bybykov // Materyaly y yssledovanyya po arkheolohyy SSSR. – M.-L.: Yzd-vo AN SSSR, 1953. – Vyp. 38. – 460 s.
 2. Burdo N.B. Trypil's'ka kul'tura. Spohady pro zolotyy vik / N.B. Burdo, M.YU. Videyko. – Kharkiv: Folio, 2008. – 415 s.
 3. Burdo N.B. Trypil's'ka kul'tura. Spohady pro zolotyy vik / N.B. Burdo, M.YU. Videyko. – Kharkiv : Folio, 2008. – 415 s.
 4. Husyev S.O. Trypil's'ka kul'tura Seredn'oho Pobuzhzhya rubezhu IV-III tys. do n. e. / S.O. Husyev. – Vinnytsya: Anteks-ULTD, 1995. – 304 s.
 5. Danylenko V.M. Neolyt Pobuzh'ya y vopros o slozhenyy trypol'skoy kul'tury / V.M. Danylenko // Kratkye soobshchenye ynstytuta arkheolohyy AN USSR. – K., 1960. – Vyp. 9. – С. 3-9.
 6. Zhurakovs'kyi B.S. Hospodarstvo i zv'yazky trypil's'kykh plemen Podillya : navch. posib. / B. Zhurakovs'kyi. – Ramens'ke: POLI-HRAF, 2002. – 115 s.
 7. Zaets Y.Y. Poselenye trypol'skoy kul'tury Klyshchev na Yuzhnom Buhe: monohrafiya / Y.Y. Zaets, S.N. Ryzhov. – K., 1992. – 177 s.
 8. Zbenovych V.H. Rannyi etap trypol'skoy kul'tury na terrytoryy Ukrayny / V.H. Zbenovych. – K. : Naukova dumka, 1989. – 224 s.
 9. Kruts V.O. Etapy i napryamky rozselennya plemen trypil's'koy kul'tury / V.O. Kruts // Podil's'ka starovyna: Zb. nauk. pr. / Vidp. red. V.A. Kosakivs'kyi. – Vinnytsya, 1993. – S. 35-44.
 10. Chernysh E.K. Mesto poselenyy borysovskoho typu v peryodyzatsyy trypol'skoy kul'tury / E.K. Chernysh // Kratkye soobshchenye ynstytuta arkheolohyy AN USSR. – K., 1975. – Vyp. 142. – С. 3-10.
 11. Chernysh E.K. Osnovnye napravlenye putey rasselenyya plemen kul'tury Kukuteny-Trypol'e v rannyi pe-ryod / E.K. Chernysh // Vostochnaya Evropa v epokhu kamnya y bronzy. – M. : Nauka, 1976. – С. 90-102.
 12. Chernysh E.K. Éneolyt Pravoberezhnoy Ukrayny y Moldavy / E.K. Chernysh // Arkheolohyya SSSR. – Éneolyt SSSR. – M. : Nauka, 1982. – S. 165-320.

Подано до редакції 18.01.2019

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик